

Mytologická jména Kákos a Pégasos ve středověkých odborných pramenech¹

■ HANA ŠEDINOVÁ (Praha)

Abstract:

Mythological Names Cacus and Pegasus in Medieval Treatise

Glossarius and *Bohemarius* by the 14th-century Czech lexicographer Bartholomaeus of Chlumec, also called Claretus, and some other sources of Czech origin, contain, apart from names of more or less well known animals, also names of miraculous or monstrous creatures (*monstra*) that played leading parts in Greek myths. At first sight it might seem that meanings of these names have not changed in the Middle Ages, but a more detailed examination shows that authors of medieval encyclopaedias and dictionaries not infrequently had different notions about those creatures. This contribution to history of the ever-changing perception of classical mythological figures in the Middle Ages deals with two names. In Greek mythology, the proper name Kakos denoted a human of monstrous appearance and behaviour, but as a result of misunderstanding of sources, in medieval encyclopaedias and other scholarly texts it came to denote a quadruped *cacus*. The second name figured already in the antiquity not only as a proper name of the winged horse Pegasus, but also as an appellative, used by natural scientists to denote a strangely looking creature that reportedly lived in Ethiopia – according to some authors it was a bird with head or ears of a horse, according to others it was a horse with wings and horns. Both these meanings found their way in the Middle Ages.

key words: Greek mythology; Kakos; Pegasus; *cacus*; *pegasus*; ancient and medieval zoology; medieval Latin lexicography; human monsters; *Liber monstorum*; Thomas of Cantimpré; Bartholomaeus de Solencia dictus Claretus

klíčová slova: řecká mytologie; Kákos; Pégasos; *cacus*; *pegasus*; starověká a středověká zoologie; středolatinšká lexikografie; lidská monstra; *Liber monstorum*; Tomáš z Cantimpré; Bartholoměj z Chlumce řečený Klaret

---

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru Filosofického ústavu AV ČR (RVO: 67985955), s podporou projektu MŠMT LD 13043 (*Slovník středověké latiny v českých zemích – Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*), řešeného v rámci mezinárodního programu COST.

V *Glosáři* a *Bohemáři* českého lexikografa 14. století Bartoloměje z Chlumce řečeného Klaret a v některých dalších bohemikálních pramenech se vedle jmen známých i méně známých živočichů nacházejí rovněž názvy podivuhodných či zrůdných tvorů (*monstra*),² kteří byli protagonisty řeckých mýtů. Ačkoli se na první pohled zdá, že se významy těchto jmen ve středověku nezměnily, při bližším zkoumání vychází najevo, že středověcí encyklopedisté a lexikografové měli o těchto tvorech nezřídka odlišné představy. Na některé podivné lidi, popřípadě pololidi a polozvířata, se ve středověku pohlíželo výhradně jako na zvířata, naopak z některých zvířat se stali tvorové vyznačující se zjevnými lidskými rysy. A podoba či chování dalších mytologických postav se jevíly středověkým autorům natolik zvláštní, že se nedokázali shodnout na jejich zvířecí či lidské podstatě a zařazovali je do různých živočišných tříd a někdy též rozmanitě znázorňovali. Některá jména byla navíc již ve starověku spojena nejen s mytologickými postavami, ale objevují se také v přírodovědných pojednáních, v nichž označují skutečně nebo domněle existující exotické živočichy. Tento drobný příspěvek k dějinám mapujícím proměny ve vnímání klasických mytologických postav ve středověku je věnován dvěma jménům: první označovalo v řecké mytologii člověka zrůdného vzhledu a chování, z něhož se stalo ve středověkých encyklopediích a v dalších odborných středověkých textech v důsledku nepochopení pramenů zcela odlišné stvoření; druhé figurovalo již ve starověku nejen v mytologii, ale rovněž v přírodovědě a v tomto druhém významu proniklo do některých odborných děl, jež vznikla na území středověkých Čech.

Obr Kákos z mýtu o Hérakleovi a obludný čtvernožec *cacus*

Desátou prací, kterou musel Héraklés vykonat pro krále Eurysthea, bylo přivést z ostrova Erytheie poblíž proudu Ókeanu pověstná Géryonova stáda krav. Existují různé verze vyprávění o tom, jakou cestou Héraklés dohnal odcizený skot do Mykén. Podle jedné verze prošel Hispánií a Galií, přešel ligurské Alpy a podél pobřeží Itálie se dostal až na Sicílii. Tam pochopil, že si

---

² Oproti moderním jazykům, v nichž se výrazem „monstrum“ označuje něco divného, nějaký neobyčejný úkaz budící úžas a hrůzu nebo lidská či zvířecí obluda, mělo latinské slovo *monstrum* širší význam a mohlo znamenat i něco neobvyklého (*mirum*) či dokonce podivuhodného (*mirabile*). Z bohaté literatury k lidským, zvířecím a hybridním tvorům označovaným jako *monstra* viz zejména WITTKOWER 1942, s. 159-197; FRIEDMAN 1981; KAPPLER 1983; WILLIAMS 1997; LECOUEUX 1999; k obludným tvorům řecké a římské mytologie viz MURGATROYD 2007. Z českých prací viz kupříkladu ŠEDINOVÁ 2008, s. 13-102; ŠMAHEL 2012; ŠEDINOVÁ 2013, s. IX-LXXIII.

zvolil nesprávnou cestu, a obrátil se zpět. Při zpáteční cestě Itálií dorazil k řece Albule, později zvané Tiber, kde jej přivítal vyhnanec z Arkadie, král Euandros, a připravil pro něho hostinu.

V jeskyni poblíž žil syn Héfaista a Medúsy, obrovitý pastýř jménem Kákus,³ děsíci okolí plameny, jež chrлил z úst. Jeho odpudivý vzhled, lstivou povahu a ničemné chování popisuje velmi působivě Ovidius ve svém *Kalendáři*,⁴ když vypravuje o tom, jak Kákus okradl Héraklea o část jeho stáda:

„Jednoho rána Herkulés poznal, když procitl ze sna,
že mu z pěkného stáda býčkové chybějí dva.
Hledaje, nenašel stop, neb zloděj je ukradl tajně:
Kákus pozpátku totiž v jeskyni zavedl lup,
Kákus, postrach a zhouba všech hvozdů na Aventínu,
Kákus, obr a lupič hostů i sousedů všech.
Vražda mu hleděla z tváře a síla z obřích těla,
otcem obludy této Vulkánus kulhavý byl.
Ohromná sluj, v níž zákoutí plno, mu obydlím byla,
ukrytá v lesích, že sotva naléztí mohla ji zvěř.
Na dveřích vyschlé lebky a přibité údy se klátí,
před slují dokola kolem bělá se na kosti kost.“⁵

Když se Héraklés probudil a zpozoroval, že mu zmizelo několik dobytčat, marně po nich pátral, a už chtěl hnát zbylé stádo dál, když tu zaslechl bučení. Došel po zvuku až k jeskyni a zjistil, že vchod je zatarasení skálou, kterou by sotva hnulo deset potahů. Héraklés ji však bez nesenázi odvalil, nezalekl se plamenů s kouřem, jež na něho Kákus začal dšítit, a popadl se s ním do křížku:

„Napřáhne pravici Kákus a v urputný souboj se dává,
vztekle bojuje kyjem, balvany na pomoc vzav.
Jimi když nesvedl nic, hned zbaběle utíká zase
k umění otcovskému, plameny dýchaje z úst.
...“

³ Cf. řec. adj. *κακός*, „krutý“, „zlý“, „ničemný“, „zbabělý“, „neschopný“, „ošklivý“. Všechny tyto významy odpovídají rysům ve vzhledu a chování, jež Kákovi přisoudili řečtí a římsí autoři.

⁴ OVIDIUS, *Fasti*, I,547-578. Viz též stručněji LIVIUS, *Ab Urbe condita*, I,7; PROPERTIUS, *Elegiae*, IV,9; SOLINUS, *Collectanea rerum memorabilium*, 1,7-8.

⁵ OVIDIUS, *Fasti*, I,547-558 (český překlad Ivan Bureš).

Herkulés dolehne na něj a trojsukým kyjem ho srazí,
zasadiv v obličej jeho několik drtivých ran.
Obr se svalí a soptě plameny, smíšené s krví,
pozvolna zmírá a zmírá, upadnuv na prsa v zem.“⁶

Expresivně líčí pověst o Hérakleovi a Kákovi rovněž Vergilius v *Aeneidě*:⁷ v Kákově sluji neustále kouří půda čerstvě prolitou krví a na vchodu trčí přibity lidské lebky, „už sinavé krvavým hnisem“; autor zdůrazňuje Kákův zuřivý a divoký chťič, který jej pudí k tomu, aby se pokusil o jakýkoli zločinný klam, poukazuje na jeho vychytralost, s níž vtáhl ukradené čtyři byky a čtyři krávy do své sluje za ocas, aby tam nebyly žádné stopy po přímé chůzi, a ještě barvitěji než Ovidius popisuje děs, který se ničemy zmocnil, když se ocitl tváří v tvář Hérakleovu hněvu:

„Tehdy Kákův strach náš národ poprvé viděl,
jak má vyděšen zrak, jak prchá rychleji větru
směrem k jeskyni své – strach poskytl perutě nohám.“⁸

Obzvláště dramaticky pak podává Vergilius popis Kákovy největší zbraně – ohně, jež chrlí z chťítanu – i konečného vítězství bájného reka nad tímto ob-
ludným tvorem:

„Když už vůbec žádný mu není z pohromy útek,
z jícnu mu – divoucí div – sloup dýmu se vyvalí náhlý,
aby pak slepou tmou své obydlí zahalil celé.
Očím veškeren výhled chce odejmout, hromadí v sluji
temnotu plnou dýmu – a temnem prokmitá plamen.
Rek to už nesnese vztekem a bez dlení ohněm se vrhne
střemhlav do sluje sám, kde nejhustší záplava kouře
víří a nesmírná sluj tou černou temnotou sálá.
Tam, jak v temnu se skrývá a chrlí nicotný oheň,
sevře mu hrdlo jak uzlem a rukama tiskne a rdousí,
že mu až vylezou oči a od krve vyschne mu hrdlo.
Ihned pak odvalí balvan a otevře černou tu sluji,
také odňaté krávy, tu přísězně popřenou kořist,

⁶ OVIDIUS, *Fasti*, I,569-572 a 575-578 (český překlad Ivan Bureš).

⁷ VERGILIUS, *Aeneis*, VIII,190-267.

⁸ VERGILIUS, *Aeneis*, VIII,222-224 (český překlad Otmar Vaňorný).

Obr. 1: *Héraklés a Kákos*. Baccio Bandinelli (1525-1534),
Piazza della Signoria, Florencie.

vyvede na světlo boží a za nohy mrtvolu hnusnou
 vyveče ven – z nás nikdo se nemohl nadívat dosti
 na jeho strašné oči a na tvář půlžvěra toho,
 na jeho huňatá prsa a na chřtán s vyhaslým ohněm.“⁹

Oba autoři tedy reprodukuje pověst o Hérakleovi a Kákovi jen s drobnými rozdíly v ději a popisu obou protagonistů. Podle Ovidia je Kákos, kterého nakonec Héraklés zabije svým kyjem (obr. 1), obludný člověk (*monstrum*) se strašlivým obličejem (*dira facies*), obří postavou (*corpus grande*) a zrůdným způsobem života, neboť přebývá v jeskyni ukryté v lesích, je postrachem a zhoubou svému okolí (*Aventinae timor atque infamia silvae; finitimis hospitibusque malum*) a živí se lidským masem, o čemž svědčí lidské údy zavěšené nade dveřmi (*ora super postes affixaque brachia pendent*) a lidské kosti, jimiž se bělá zem v jeho jeskyni (*humanis ossibus albet humus*).¹⁰ V pojetí Vergilia je tato stvůra (*monstrum*) napůl člověk (*semihomo*) a napůl zvíře (*semifer*), má strašlivé oči a tvář, hrud porostlou štětinatou srstí (*pectora villosa saetis*) a Héraklés jej vlastníma rukama zardousí.¹¹

Jak nahlíželi na (polo)lidského obra Káka pozdněantičtí, raněkřesťanští a středověcí autoři a jaká představa o tomto tvorů pronikla až do českého prostředí?

Vergiliovo dramatické líčení Kákova střetu s Hérakleem zaujalo zejména mythografy. Na přelomu 4. a 5. století sestavil významný vzdělanec Marius Servius Honoratus obsáhlý komentář k Vergiliovu dílu, v němž nabízí na mnoha místech racionální vysvětlení pověstí o různých postavách řecké mytologie. Některé z jeho výkladů (kupříkladu o Géryonovi, Gorgonách, Sirénách, Hydře či Chiměře) inspirovaly Isidora ze Sevilly, který pojednal o mytologických obludách v závěru jedenácté knihy *Etymologií*, jež je věnována anatomii a tělesným malformacím.¹² Pověst o Kákovi Isidor vynechal, zaznamenal ji však mythograf 5.-6. století Fabius Planciades Fulgentius, který po vzoru Servia připojil vysvětlení o skutečném pozadí tohoto příběhu: Kákos prý byl ve skutečnosti ničemný Euandrův služebník a zloděj, který pustošil pole svých sousedů tak, že je spaloval ohněm.¹³ Shodně pak pojednává

⁹ VERGILIUS, *Aeneis*, VIII,251-267 (český překlad Otmar Vaňorný).

¹⁰ OVIDIUS, *Fasti*, I,550-558.

¹¹ VERGILIUS, *Aeneis*, VIII,194.198.260-261.266-267.

¹² ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae*, XI,3,28-39.

¹³ SERVIUS, *In Verg. Aen.* VIII,190: *Cacus secundum fabulam Vulcani filius fuit, ore ignem ac fumum vomens, qui vicina omnia populabatur. Veritatem tamen secun-*

o Kákovi rovněž Giovanni Boccaccio ve svém díle *Genealogiae deorum gentilium*.¹⁴

Serviovy komentáře byly významným pramenem rovněž pro středověké lexikografy. Ve slovníku *Elementarium doctrinae rudimentum*, jež sestavil v 1. polovině 11. století na základě Isidorovy encyklopedie a pozdněantických i raněstředověkých glosářů lexikograf Papias, je Kákos popisován stále ještě jako divý zloděj, který se kdysi skrýval v jeskyni na aventinském pahorku, chrtil plameny a hubil lidi, dokud jej nezabil Héraklés. Stručněji opakují jeho znění Hugutio z Pisy, který sestavil své dílo nazvané *Derivationes* na přelomu 12. a 13. století, a Jan z Janova, jež dokončil svůj slovník *Catholicon* r. 1286.¹⁵ Stručnou verzi Jana z Janova opakuje posléze také německý humanista Iohannes Reuchlin, jehož slovník *Vocabularius breviloquus*, vydaný poprvé r. 1475, použil jako jeden ze svých hlavních pramenů pro svůj *Vocabularius dictus Lactifer* český františkánský kazatel žijící na přelomu 15. a 16. století Jan Bosák Vodňanský; vlastní jméno *Cacus* se však u Jana Vodňanského nenachází.¹⁶

---

dum philologos et historicos hoc habet, hunc fuisse Euandri nequissimum servum ac furem... Ignem autem dictus est vomere, quod agros igne populabatur; viz i FULGENTIUS, Mythologiae, II,75. Podobný text se nachází rovněž v anonymní sbírce řeckých a římských mýtů, jejíž vznik se datuje přibližně do 9.-11. století, tzv. Mythographi Vaticani, I,66; II,176: Cacus servus Euandri boves sibi aliquos furabatur, quos etiam versis vestigiis cauda ad speluncam traxit, ne aliqua vestigia querentem ad speluncam ferrent. Quos tamen diu quesitos cum Hercules mugitu unius bovis prodente invenisset, planta de spelunca tractum et fumeam evomentem caliginem occidit. Dicitur autem idem Cacus filius fuisse Vulcani ore ignem et fumum vomens, qui omnia vicina igne populabatur. Veritas tamen habet hunc fuisse Euandri nequissimum servum, novimus enim cacon a Grecis malum dici, ignem dictus est vomere, quod agros igne populabatur...

¹⁴ BOCCACCIO, *Genealogia deorum gentilium*, XX,76: *De Caco Vulcani filio*.

¹⁵ PAPIAS, *Elementarium doctrinae rudimentum*, s. v. *Cacus*: *Cacus quidam ferus fur latens in Aventini montis spelunca, ignes emittens, homines perdens; quem Alcides interfecit*. Jméno *Alcides* je latinská varianta řec. *Alkeidés*, které dostal Héraklés po narození. Stručněji JAN Z JANOVA, *Catholicon*, s. v. *Cacus*: *Cacus, -ci, dicitur a cacos, malum, quia fuit malus; fuit enim servus Euandri et malus fur; HUGUTIO Z PISY, Derivationes, C 4,1: Cacos interpretatur malum, unde hic Cacus, -ci, quia fuit malus: fuit enim servus Evandri et malus et fur*.

¹⁶ IOHANNES REUCHLIN, *Vocabularius breviloquus*, fol. f 5ra: *Cacus, -ci, dicitur a cacos, malum, quia fuit malus; fuit enim servus Euandri et malus et fur*. Ke vztahu mezi Reuchlinovým slovníkem a vokabulářem Jana Vodňanského viz ŠEDINOVÁ 2013, s. XII-XX.

Vedle děl mythografů a lexikografů se jméno této mytologické postavy objevuje ve středověku ještě v jednom typu textů, a to v přírodovědných encyklopediích. Středověcí učenci a encyklopedisté se však o Kákovi zmiňují nikoli v knihách pojednávajících o neobvyklých lidských či hybridních jedincích a národech, nýbrž popisují jej v pasážích věnovaných čtvernožcům. K pochopení této výrazné změny v klasifikaci je třeba seznámit se nejprve s dílem *Liber monstorum*, které vzniklo kolem 7.-8. století v anglosaském prostředí.¹⁷ Jeho autor podává ve třech knihách výklad o nejrůznějších lidských, pololidských a zvířecích stvořeních a vedle skutečně existujících živočichů, kteří se vyznačují zuřivou a nelítostnou povahou (např. lev, tygr, hroch, krokodýl či velryba), popisuje rovněž rozličné bájně zvířecí a hybridní obludy, jako jsou Sirény, Skylla, Harpyje, Chiméra či Kerberos. V první knize věnované zruďným lidským bytostem a hybridním monstřům na pomezí člověka a zvířete se zmiňuje rovněž o Kákovi. Je to prý jakýsi obludný tvor, který žil kdysi v Arkadii, přebýval ve sluji při řece Tibeře, chrlil ze chřtánu plameny a byl po celém těle pokrytý štětinami. Jednoho dne ukradl ze stáda čtyři býky a stejný počet jalovic a odtáhl je vši silou do své jeskyně – pozpátku za ocas, aby je nebylo možno vystopovat:

*De Caco Arcadiae. Erat monstrum quoddam in Arcadia, Cacus nomine, in antro fluminis Tiberini, flammis de pectore evomens et toto corpore setosus. Qui quatuor tauros furto et totidem vaccas abduxit armentario et eos per vim fortitudinis retrorsum, ne investigarentur, caudis traxit in antrum.*¹⁸

Ponecháme-li stranou tvrzení, že Kákos žil v Arkadii, které vzniklo patrně chybnou interpretací původu krále Euandra, a soustředíme se na zbývající text, můžeme konstatovat, že uvedená pasáž poskytuje o Kákově bydlišti (sluj u řeky Tiberu), vzhledu (chřtán chrlící plameny), ničemném chování (krádež dobytka) a vychytralé povaze (odtažení odcizených býků pozpátku) údaje, které se shodují s Ovidiovým a Vergiliovým líčením. Autor tohoto popisu však vynechal jakoukoli narážku na Héraklea a nechal Káka pokryt štětinatou zvířecí srstí nikoli jen na hrudi, nýbrž na celém těle. Ačkoli se tato drobná změna jeví na první pohled jako bezvýznamná, byla patrně příčinou toho, že se z vlastního jména této mytologické postavy stalo ve středověkých

¹⁷ K tomuto dílu viz ORCHARD, s. 73-105, kde jsou v obsáhlých prvních dvou poznámkách uvedeny moderní edice tohoto textu a základní sekundární literatura. Ve své studii užívám edici Corrada Bologni z r. 1977.

¹⁸ *Liber monstorum*, I,31.

odborných textech apelativum a že byl tento tvor klasifikován nikoli jako příslušník lidské rasy, nýbrž jako zvíře.

Encyklopedista 13. století Tomáš z Cantimpré se sice v kapitole nazvané *De caco* odvolává na autora jménem Adelinus,¹⁹ jeho popis je však ve skutečnosti delší a barvitější verzí pasáže z díla *Liber monstrorum*, z níž čerpal buď přímo, nebo prostřednictvím jiného textu.²⁰ *Cacus* je prý jakési *monstrum* porostlé po celém těle štětinami jako vepř (*sic!*), které žije v Arkadii, v jeskyni nacházející se nad řekou Tiberou. Z tlamy mu vyšlehují plameny, a to zvláště tehdy, když se *cacus* rozzuří. K typickému chování tohoto živočicha náleží to, že velmi často útočí na stáda krav a býků; jako úlovek mu však zřejmě nestačí jeden kus, protože vždy chytí za ocas tři nebo čtyři býky a táhne je vši silou pozpátku do své jeskyně – pozpátku proto, aby jeho skrýš nemohla být snadno odhalena podle stop. A ačkoli se *cacus* bojí lidí, je přesto nebezpečný nejen zvířatům, ale rovněž člověku, jemuž strojí zavile úklady.

*De Caco. Cacus monstrum est in Archadia. Hoc animal totum setosum est quasi porcus. Et sicut scribit Adelinus philosophus, flammam de pectore suo eructat, id est anhelitum et spiritum flammeum. Facit autem hoc maxime, cum ira permotum fuerit... Igitur monstrum cacus in antris super flumen Tyberim commoratur. Hoc animal invadit subito vaccarum et taurorum greges, nec unum ei de grege animal sufficit, sed per caudas tauros tres aut quatuor apprehensos vi fortitudinis suae in antrum trahit occulte gressu retrogrado, ne scilicet investigari possit de facili. Est autem non solum infestum animalibus hoc animal, verum etiam ipsi homini gravissime insidiatur, cum tamen ipsum hominem plurimum timeat...*²¹

¹⁹ Jedná se pravděpodobně o biskupa ze Sherbornu Aldhelma († 709), z jehož díla se zachoval soubor veršů na rozličná témata. V části nazvané *Aenigmata* se nacházejí mimo jiné verše o zvířatech, rostlinách a minerálech. Tomáš z Cantimpré převzal místy Aldhelmův text doslovně, jindy jej parafrázoval; v několika případech, kdy se na tohoto autora odvolává, však čerpal odjinud, neboť u Aldhelma se daný termín a popis nenachází (vedle Káka též např. Sirény a Harpyje). Ke vztahu mezi Tomášovým textem a Aldhelmovými verši viz kupř. ŠEDINOVÁ 2008, s. 55.

²⁰ O díle *Liber monstrorum* jako prameni Tomáše z Cantimpré viz kupř. ŠEDINOVÁ 2008, s. 76; DRAELANTS, s. 208-210.

²¹ TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De natura rerum*, IV,20. Od Tomáše z Cantimpré převzali popis čtvernohé šelmy *cacus* někteří další středověcí učenci a encyklopedisté: ALBERT VELKÝ, *De animalibus*, XXII,41, VINCENC Z BEAUVAIS, *Speculum naturale*, XIX,5, JACOB VAN MAERLANT, *Der naturen Bloeme*, 1697-1716, a KONRAD VON MEGENBERG, *Das Buch der Natur*, IIIA,14, který uvádí pouze to, že toto zvíře žije

Obr. 2: *Cacus*. Krakov, Biblioteka Jagiellońska, sign. 794, fol. 65vb.

Jakou představu si podle tohoto popisu mohli vytvořit čtenáři středověkých encyklopedií? Do jisté míry nám to objasňují středověcí ilustrátoři, kteří si ke svým výtvarným interpretacím vybrali nejvýraznější prvky v chování tohoto tvora. Ve dvou opisech díla *Der naturen Bloeme* vlámského autora 13. století Jacoba van Maerlant, jehož text je parafrází Tomášovy encyklopedie, je *cacus* vyobrazen jako čtvernohá šelma se zježenými chlupy, která chrlí z tlamy plameny (*flammās de pectore suo eructuat*).²² Jiné detaily ovlivnily ilustrátory čtyř iluminovaných rukopisů Tomášovy encyklopedie, kterým je připisován bohemikální původ a z nichž tři jsou uloženy v Praze a jeden

v Arkadii, páchne jako vepř, a pokud se rozzuří, vyplivuje z tlamy plameny: *Cathus ist ain tier in dem land Archadia, daz ist zemâl stinkend als ain verunraint swain. Der maister Adelinus schreibt von dem tier, daz ez flammen auz seim hals lâz; daz tuot ez aber allermaist, wenne ez gar zornig wirt...* Albert Veliký nejen parafrázoval Tomášův text, ale stejně jako Servius a středověcí mythografové se pokoušel (byť ze zcela odlišných pohnutek) o racionální vysvětlení neobvyklých rysů ve vzhledu a chování některých zvířat. Představa, že *cacus* chrlí plameny, vznikla podle Alberta proto, že vzduch, jež tento tvor vydechuje z plic, je tak horký a jedovatý, že spálí jako plamen vše, čeho se dotkne: *Est autem spiritus pulmonis eius adeo calidi et subtilis veneni, ut ad modum flammae consumat ea, quae tetigerit.*

²² Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, sign. KA 16, fol. 51vb, a sign. 76 E 4, fol. 14rb.

v Krakově. Autora iluminací v rukopise Archivu pražského hradu L 11 zaujalo Tomášovo sdělení, že *cacus* je po celém těle porostlý štětinami jako vepř (*animal totum setosum est quasi porcus*), a vypodobnil jej jako ježatého kňoura.²³ Naproti tomu v krakovském rukopise nacházíme na příslušné iluminaci hlavu obrovité šelmy, která je zezadu zakousnutá do dvou býků (obr. 2), takže je zjevné, že ilustrátor chtěl výtvarně vyjádřit popis lovu dobytka a jeho odvláčení do skrýše za ocas (*per caudas tauros tres aut quatuor apprehensos ... trahit occulte gressu retrogrado*).

Obr. 3: *Cacus*. Praha, Národní knihovna, sign. X A 4, fol. 56ra.

Ve dvou rukopisech uložených v Národní knihovně v Praze je vizuální interpretace této části Tomášova textu rozšířena o vypodobnění otvoru, z něhož šelma vystrkuje hlavu (obr. 3), takže iluminátoři znázornili nejen její lstivé počínání, ale reagovali rovněž na Tomášovu poznámku, že *cacus* má doupe v jeskyni (*in antris ... commoratur*).²⁴

²³ Praha, Archiv Pražského hradu, Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. L 11, fol. 62rb.

²⁴ Vedle uvedené iluminace (obr. 3) viz též Praha, Národní knihovna, sign. XIV A 15, fol. 41vb – *cacus* je v tomto rukopise vyobrazen ve chvíli, kdy vtahuje dva býky do jeskyně za ocas; na rozdíl od rukopisu NK X A 4 je mu kromě hlavy vidět též část těla ježící se štětinami.

Výraz *cacus* se objevuje rovněž v Klaretově *Glosáři*, který věnoval několik kapitol výčtu rozličných živých tvorů (lidských a zvířecích monster, ptáků, ryb, čtvernožců, plazů a červů).²⁵ Jméno této původně mytologické postavy však uvádí ve dvojici s českým *okrlík* překvapivě nikoli v kapitole *De monstrosis hominibus*, v níž vyjmenovává vedle rozličně znetvořených lidí také některé lidské či pololidské mytologické tvory (kupř. Sfingu, Fauny, Satyry a Kyklópy), nýbrž v kapitole nazvané *De bestiis*.²⁶ Můžeme tedy pokládat za jisté, že na tomto místě neměl na mysli lidského obra Káka, nýbrž že společně s jinými známými i méně známými jmény zvířat sem zařadil rovněž neznámého čtvernožce jménem *cacus*, o němž se dočetl v Tomášově knize pojednávající o čtvernožcích.

Okřídlený Pégasos z mýtu o Bellerofontovi a Chiméře a etiopští pégasové s křídly a rohy

Zatímco byl obr Kákos v pojetí antických autorů člověk a novou identitu získal až ve středověku, jméno druhého protagonisty tohoto příspěvku mělo již ve starověku dva významy.

Bájný kůň Pégasos, průvodce Múz na Helikónu, se zrodil ze spojení Gorgony Medúsy s bohem Poseidónem. Medúsa byla kdysi stejně krásná jako její dvě sestry, avšak poté, co podlehla v Athénině chrámu Poseidónovým svodům, byla uraženou bohyní krutě potrestána – Athéna ji proměnila v okřídlenou nestvůru s kadeřemi z hadů, jež svým pohledem měnila lidi v kámen.²⁷ Strašlivé přišery zbavil svět nakonec Diův syn Perseus:

„... přišel prý k obydlí Gorgon, z nichž Medúsa mrazivým
zrakem,
množství lidí i zvířat, co přišlo jich do toho kraje,
změnila v kamenné sochy. Ty všechny teď kolem tam viděl.

²⁵ KLARET, *Glossarius*, kapitoly: *De altilibus domesticis*, verše 203-244; *De volatilibus compestribus*, verše 245-302; *De monstrosis hominibus*, verše 303-337; *De piscibus*, verše 374-428; *De blandis monstis*, verše 429-462; *De bestiis*, verše 497-550; *De nominibus serpentum*, verše 551-574; *De nominibus vermium*, verše 575-603. K emendaci názvu kapitoly *De claudis monstis* na *De blandis monstis* viz RYBA 1943, s. 6.

²⁶ KLARET, *Glossarius*, v. 542. Viz též rukopis Knihovny Národního muzea, sign. II F 2 (*Codex Vodnianus*), fol. 68bis rb: *cacus okrlík*. K české glose, v jejímž základu je čes. *krle*, „chřtán“, viz RYBA 1943-1944, s. 62.

²⁷ HÉSIODOS, *Theogonia*, 270-279; OVIDIUS, *Metamorphoses*, IV, 771 a 792-801.

Přímo však nehleděl na ni, však v kovovém zrcadle štítu,
který v levici držel, rek sledoval Medúsin obraz.
Vyčkav, až hluboký spánek ji s hady jejími zmoהל,
uťal jí hlavu. A potom se narodil z matčiny krve
Pégasos, létavý oř, a Chrýsáor, Pégasův bratr.⁴²⁸

Pégasos, který se tedy podle jedné verze zrodil z Medúsiny krve, jež vytryskla z její useknuté hlavy, a podle jiné vyskočil z mrtvého matčina těla,²⁹ se hrál později významnou roli v pověsti o Bellerofontovi, který měl na příkaz lykijského krále Íobata zabít Chiméru, jednu z mnoha děsivých oblud, jež stvořila Echidna se svým mužem Týfónem:

„Echidna přivedla na svět i Chimairu, velkou a strašnou,
křepkou a rychlonohou, jež chrlila nezmarný oheň.
Tři měla ona hlavy: jak jarého lva byla jedna,
druhá jak kozí, třetí jak hadí – z mocného draka;
strašlivou sílu žhoucího ohně vydechovala –
odpředu lev a odzadu had a uprostřed koza.
Pak ji Pégasos zabil a šlechtný Bellerofontés.⁴³⁰

Pégasovo jméno se však objevuje již ve starověku nejen ve spojení s podivuhodným tvorem řecké mytologie, ale též jako označení exotického živočicha, jenž podle antických přírodovědců skutečně žije ve vzdálených končinách světa. Římský geograf 1. století po Kr. Pomponius Mela se ve svém díle *De chorographia*, popisujícím na základě starších pramenů tehdy známý svět, zmiňuje o některých neobvyklých tvorech obývajících území Etiopie a vedle rohatých ptáků jménem *tragopanes* sem umísťuje rovněž jiné zvláštní ptáky, kteří se prý nazývají *pegasi* a mají uši jako kůň;³¹ od Pomponia přejal tuto informaci autor 3. století Solinus do své sbírky podivuhodností *Collectanea rerum memorabilium*, který uvádí, že tito ptáci nemají s podobou koně nic

²⁸ OVIDIUS, *Metamorphoses*, IV,779-786 (překlad Ivan Bureš). Viz též PINDAROS, *Olympia*, XIII,63-64; APOLLODÓROS, *Bibliotheca*, II,4,2; HYGINUS, *Fabulae, Praef.* 40: *Ex Neptune et Medusa Chrysaor et equus Pegasus*; tamt. 151,2: *Ex Medusa Gorgonis filia et Neptuno nati sunt Chrysaor et equus Pegasus*.

²⁹ HÉSIODOS, *Theogonia*, 280-286.

³⁰ HÉSIODOS, *Theogonia*, 319-325 (překlad Julie Nováková); HOMÉR, *Ilias*, VI, 179-183; APOLLODÓROS, *Bibliotheca*, II,3,1-2 (II,4,3); PINDAROS, *Olympia*, XIII,84-90; HYGINUS, *Fabulae*, 57.

³¹ POMPONIIUS MELA, *De chorographia*, III,88: *Sunt mirae aves, cornutae tragopanes et equinis auribus pegasi*.

Obr. 4-5: Kalous ušatý a vír africký.

společného až na uši.³² Plinius Starší se od obou autorů poněkud odlišuje, neboť v desáté knize své přírodovědné encyklopedie *Naturalis historia* tvrdí, že tyto ptáci, které označuje za fantastní, mají koňskou hlavu.³³ Při sepisování osmé knihy, jež pojednává o čtvernožcích, si však Plinius patrně připomněl báji o okřídleném Pégasovi, s jehož pomocí zabil rek Bellerofón obludnou Chiméru, a označuje tedy jménem *pegasi* jakési okřídlené koně; zároveň však tyto čtvernožce umísťuje rovněž do Etiopie a navíc tvrdí, že mají rohy.³⁴

Na první pohled se pohybujeme na poli fantastických nebo přinejmenším zveličených či chybně pochopených písemných či ústních pramenů, z nichž římská autoři čerpali, a někteří moderní badatelé se proto domnívají, že stejně jako gryfové jsou i pegasové bájná zvířata;³⁵ představa o jejich neobvyklém vzhledu mohla vzniknout omylem ze spojení popisu Pégasa a rohatých ptáků *tragopanes*, o nichž se zmiňuje Pomponius Mela v jedné a téže pasáži. Jiní badatelé však soudí, že tyto fantastní výklady mají pravdivý základ a že se za nimi skrývají podoby živočichů, kteří skutečně žili nebo ještě žijí na území Afriky, Blízkého východu a Indie. V případě ptačích pegasů lze uvažovat o některých ptácích, kteří mají na hlavě vztyčeno peří takovým způsobem

³² SOLINUS, *Collectanea rerum memorabilium*, 30,29: *Illius caeli ales est pegasus; sed haec ales equinum nihil praeter aures habet.*

³³ PLINIUS STARŠÍ, *Naturalis historia*, X,136: *Pegasus equino capite volucres...*

³⁴ PLINIUS STARŠÍ, *Naturalis historia*, VIII,72: *Aethiopia generat multa ... alia monstri similia, pinnatos equos et cornibus armatos, quos pegasos vocant.*

³⁵ ANDRÉ 1967, s. 122; CAPPONI 1979, s. 393-394.

bem, že připomíná uši (ptáci sice mají zvukovod, ten však není, jako u savců, zakončen ušním boltcem). V našem prostředí je to zejména sova kalous ušatý (*Asio otus* Linné),³⁶ v dnešní Etiopii pak žije jiný druh z této čeledi, kalous etiopský (*Asio abyssinicus* Guérin-Méneville).

Obr. 6-7: Orel chocholatý a sparák bělobřichý.

Pégase s koňskými ušima či s koňskou hlavou bychom ale mohli ztotožnit podle moderních badatelů také s dalšími ptačími druhy, které mají na hlavě vztyčené peří, kupříkladu s výrem africkým (*Bubo africanus* Temminck), zatímco orel chocholatý (*Lophaetus occipitalis* Daudin) či sparák bělobřichý (*Corythaixoides leucogaster* Ruppell) zase mají výrazné chocholky z peří, jež snad mohly pozorovatelům připomínat koňskou hřívu (obr. 6-7).³⁷

Pliniem uváděný okřídlený rohový kůň se v africké zvěřině nevyskytuje, ve střední Africe však žije druh antilopy náležející do čeledi turovitých, do níž jsou řazeni vedle turů také různé druhy kozorožců. Je to antilopa koňská, jejíž český přídomek i celé latinské jméno v binomické nomenklatuře (*Hippotragus equinus* Desmarest) zvolili moderní biologové příhodně na základě podoby tohoto čtvernožce s koněm;³⁸ tato mohutná antilopa má totiž koňskou hřívu a hlavu a její uši připomínají koně či osla. Zároveň má rohy, a vypadá tedy skutečně jako jakési hybridní spojení koně a kozla (obr. 8). Je

³⁶ Moderní biologové zvolili vhodně české i latinské jméno podle vzhledu tohoto ptáka, viz řec. οὖς, gen. ὠτός, „ucho“.

³⁷ ARNOTT 2007, s. 168.

³⁸ Cf. řec. ἵππος, „kůň“, κριάς, „kozel“, a lat. *equus*, „kůň“.

možné, že pověst o vzhledu tohoto zvířete se donesla až k Pliniovi Staršímu, který svého času působil jako správce v Přední Hispánii a snad i v provincii Africe a popisuje některé do té doby neznámé africké živočichy.

Obr. 8: Antilopa koňská.

Jméno mytického Pégasa i Pliniových etiopských pégasů, kteří jsou kromě křídel obdařeni rovněž rohy, proniklo také do středověkých odborných děl včetně bohemikálních pramenů. V jednom z rukopisů Národní knihovny v Praze, v traktátu pojednávajícím o rytinách na kamenech, které sloužily jako magické a léčivé amulety, nacházíme toto doporučení: *Si inveneris lapidem, in quo sit sculptus equus alatus, qui dicitur Pegazeus vel Bellerofons, optimus est lapis militantibus et in campestri bello bellantibus.*³⁹ Okřídlený kůň je v tomto dokladu totožný s bájným Pégasem, který pomohl hérovi Bellerofontovi zbavit svět strašlivé Chiméry. Potvrzuje to rovněž jméno *Bellerofons*, které písař uvádí omylem jako synonymum jména *Pegazeus*. Hlavním zdrojem tohoto magického předpisu je pravděpodobně Tomáš z Cantimpré, který v závěru čtrnácté knihy pojednávající o drahokamech připojuje

³⁹ Praha, Národní knihovna, sign. IV C 2, fol. 24rb.

Obr. 9: *Pegasus*. Národní knihovna, sign. XIV A 15, fol. 57rb.

krátký traktát o magických rytinách na kamenech; v jeho podání se však okřídlený kůň nazývá *Pegasus* a jméno Bellerofonta se zde neobjevuje.⁴⁰ K chybnému ztotožnění Pégasa s rekem, který na něm jezdil, mohlo dojít pod vlivem Papiova slovníku. Pod heslem *Bellerophon* totiž Papias uvádí, že je to okřídlený kůň, kterému se říká rovněž *Pegasus*.⁴¹ Pojmenování *Bellerofons*, jehož skutečný původ byl středověkým autorům neznalým řečtiny jistě nejasný, připojil autor textu v rukopise NK IV C 2 velmi pravděpodobně v domnění, že zde existuje etymologická spojitost s lat. *bellum*, „válka“, a tudíž i s magickými účinky kamene, který je velmi užitečný těm, kdo bojují ve válce (*in bello bellantibus*).⁴²

⁴⁰ TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De natura rerum*, XIV,69,19: *Si inueneris lapidi insculptum equum alatum, qui dicitur Pegasus, hic optimus est militantibus et bellantibus.*

⁴¹ PAPIAS, *Elementarium doctrinae rudimentum*, s. v. *Bellerophon*: *Bellerophon equus pennatus fingitur, qui et Pegasus*. Naproti tomu HUGUTIO Z PISY, *Derivationes*, P 51, se o Bellerofontovi nezmiňuje a uvádí pouze jméno Pégasa: *Pegasus divinus equus et alatus de sanguine Gorgonis natus.*

⁴² Bellerofón byl ve skutečnosti takto pojmenován proto, že zabil (viz řec. φόντης, „vrah“) jistého Bellera.

Středověcí autoři neponechali bez povšimnutí ani etiopské pégasy, byt dali před ptáky s koňskými ušima přednost koním s rohy. Do čtvrté knihy pojednávající o suchozemských čtvernohých zvířatech zařadil pégasa Tomáš z Cantimpré, který rozvedl kratičkou Pliniovu charakteristiku tohoto podivného živočicha v barvitě líčení. V jeho podání jsou pégasové obrovitá a hrozivá etiopská zvířata, jež vypadají napůl jako koně a napůl jako ptáci, neboť křídly podobnými orlím, leč mnohem většími, rozrážejí při běhu vzduch jako vesly. Jejich hlava opatřená rohy má tak nestvůrný vzhled, že děsí všechna ostatní zvířata. Jsou rovněž žraví, nepokojní a chovají se nevráživě ke všem živým tvorům včetně člověka, k němuž pocitují hluboké nepřátelství.

*De pegaso semivolucra. Pegasus, ut dicit Plinius, animal magnum et horrendum est in Ethiopia. Equi formam habet, alas ut aquila, sed multo maiores, caput armatum cornibus et adeo monstruosum, ut ipso cuncta fere animantia terreat. Cum ipso gravi corpore fuga mirabili alarum remigio adiuti potius currunt quam pervolant et colliso aere virtute pennarum ad instar turbinis impellunt ventos. Multas escas devorant, inquiete moventur, infesti sunt animalibus, et hoc maxime homini.*⁴³

Od Tomáše z Cantimpré převzali jméno *pegasus* další středověcí autoři⁴⁴ a ilustrátoři Tomášovy encyklopedie i díla Jacoba van Maerlant vypodobnili tohoto živočicha ve shodě s popisem jako okřídleného koně s rohy (obr. 9-10).⁴⁵

Stejně jako apellativum *cacus* se i výraz *pegasus* nachází v některých bohemikálních latinských textech. Encyklopedista 15. století Pavel Žídek parafrázuje znění Tomáše z Cantimpré a popisuje etiopské pégasy s křídly a rohy,⁴⁶ Klaret uvádí ve svém *Glosáři* jen latinský a český termín, k nimž

⁴³ TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De natura rerum*, IV,89.

⁴⁴ ALBERT VELIKÝ, *De animalibus*, XXII,132; VINCENC Z BEAUVAIS, *Spec. nat.* XIX,102; JACOB VAN MAERLANT, *Der naturen Bloeme*, v. 3929-3946.

⁴⁵ Viz též Valenciennes, Bibliothèque Municipale, sign. 320, fol. 76va; Praha, Národní knihovna, sign. X A 4, fol. 77rb; Praha, Archiv Pražského hradu, Knihovna metropolitní kapituly u sv. Víta, rukopis L 11, fol. 81rb. Ve dvou iluminovaných opisech díla Jacoba van Maerlant má pégasos dlouhé bílé rohy jako antilopa, viz Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, sign. KA 16, fol. 67vb, a sign. 76 E 4, fol. 30vb.

⁴⁶ PAVEL ŽÍDEK, *Liber viginti arcium*, 343: [*P*]egasus est animal Ethiopie, equi formam habens in corpore et caput terribile cum cornibus, habet etiam alas aquile in similitudinem. Ita animal terribile, quod omne animal, dum illud videt, tremoribus et pavoribus ita concutitur, quod quasi spiritu videatur deficere.

Obr. 10: *Pegasus*. Krakov, Biblioteka Jagiellońska, sign. 794, fol. 93rb.

nepřipojuje žádný výklad; z pouhé latinsko-české dvojice *wletnye pegasus*, zařazené do kapitoly *De blandis monstris*,⁴⁷ tedy nelze vyvodit, zda měl na mysli mytického Pégasa, nebo spíše okřídleného koně s rohy. Protože však dosavadní bádání nad Klaretovým *Glosářem* potvrdilo, že Klaret přejímal jména neobvyklých mořských a suchozemských tvorů, které v této kapitole vyjmenovává, z encyklopedie Tomáše z Cantimpré,⁴⁸ můžeme předpokládat, že jméno *pegasus* je zde totožné s Tomášovým čtvernožcem téhož jména a že to byla právě jeho charakteristika *animal magnum, horrendum, monstruosum*, jež Klareta přiměla, aby tento výraz zařadil mezi ostatní podivné mořské a suchozemské živočichy.

*

Jména lidí a hybridních či zvířecích postav řecké mytologie neměla ve středověkých odborných textech vždy stejný osud. Lexikograf Papias, který přejímal jména a charakteristiky mytologických tvorů z děl římských básníků

⁴⁷ KLARET, *Glossarius*, v. 456.

⁴⁸ Ke vztahu mezi jmény živočichů u Tomáše z Cantimpré a Klareta viz ŠEDINOVÁ 2005, 2012, 2013, 2014.

a mythografů a z encyklopedie Isidora ze Sevilly, ponechal těmto stvořením jejich původní identitu. Naproti tomu středověcí encyklopedisté 13. století čerpali mimo jiné též z encyklopedie Plinia Staršího, který použil některá mytologická jména k označení skutečně žijících zvířat, a z raněstředověké sbírky mirabilíí *Liber monstorum*, v níž jsou popisy neobvyklých postav řecké mytologie zařazeny mezi výklady o jiných podivuhodných či podivných lidech a zvířatech, o jejichž existenci nebyly žádné pochybnosti.

Klaret, Pavel Žídek a další čeští autoři se při klasifikaci jednotlivých živočichů řídili velmi často jejich popisem u Tomáše z Cantimpré, který dával přednost přírodovědě před mytologií a vedle pégasů zařadil do svých knih pojednávajících o zvířatech také další výrazy, které se již ve starověku objevují nejen jako vlastní jména, ale rovněž jako apelativa označující skutečně žijící živočichy.⁴⁹ K dalším změnám pak došlo v důsledku Tomášova přístupu k dílu *Liber monstorum*. Podivuhodné lidské jedince řecké mytologie nebo hybridní tvory, u nichž převažují spíše lidské rysy, zařadil Tomáš do třetí knihy své encyklopedie, jež pojednává o lidských monstrech (*De monstrosus hominibus*).⁵⁰ Pakliže však byly lidské a zvířecí rysy některých tvorů podle popisu jeho předlohy ve stejném poměru, nebo dokonce zvířecí forma převládala, Tomáš je kvalifikoval jako zvířata a zařadil jejich jména jako apelativa do knih pojednávajících o čtvernožcích, ptácích, mořských obludách či hadech.⁵¹ Tak došlo mimo jiné i k tomu, že se z lidského obra Kákas stal v jeho encyklopedii obludný štětinatý čtvernožec *cacus*, a to navzdory tomu, že autor díla *Liber monstorum* ve své předmluvě zřetelně uvedl, že v první části své sbírky hodlá popsat různé druhy znetvoření, jež postihují lidské jedince a skupiny.

---

⁴⁹ Kupříkladu Sfinga × druh opice jménem *sphinx* či *sphingion*; Stymfálští ptáci × pták s hřebínkem jménem *stymphalida*; Harpyje × druh dravce jménem *arpia*.

⁵⁰ Např. TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De natura rerum*, III,2 (*Amazones*), III,5,30 (*hermafroditae*), III,5,32 (*Cyclopides*), III,5,34 (*Hercules*), III,5,39 (*Molosus*).

⁵¹ Např. TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De natura rerum*, IV,82 (*onocentaurus*), V,4 (*arpia*), VI,46 (*syrene*), VI,47 (*scilla*), VIII,17 (*dracontopedes*), VIII,22 (*ydros fluvialis*).

Bibliografie:

- ANDRÉ, Jacques. *Les noms d'oiseaux*. Paris: Librairie C. Klincksieck 1967.
- ARNOTT, W. Geoffrey. *Birds in the Ancient World from A to Z*. London – New York: Routledge 2007.
- CAPPONI, Filippo. *Ornithologia Latina*. Genova: Istituto di filologia classica e medievale 1979.
- DRAELANTS, Isabelle. Le dossier des livres „sur les animaux et les plantes“ de Iorach: traditions occidentale et orientale. In *Occident et Proche-Orient: contacts scientifiques au temps des croisades. Actes du Colloque de Louvain-la-Neuve, 24-25 mars 1997*. Louvain-la-Neuve – Turnhout: Brepols 2000, s. 191-276.
- FRIEDMAN, John Block. *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought*. Cambridge Mass. – London: Harvard University Press 1981.
- KAPPLER, Claude. *Demoni mostri e meraviglie alla fine del medioevo*, Firenze: Sansoni Editore 1983.
- LECOUTEUX, Claude. *Les monstres dans la pensée médiévale européenne*. Paris: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne 1999.
- MURGATROYD, Paul. *Mythical Monsters in Classical Literature*. London: Duckworth 2007.
- ORCHARD, Andy. The Sources and Meaning of the „Liber monstrorum“. In *I „monstra“ nell'inferno dantesco: Tradizione e simbologie (Atti del XX-XIII Convegno storico internazionale, Todi, 13-16 ottobre 1996)*. Spoleto 1997, s. 73-105.
- RYBA, Bohumil. Nové jméno Mistra Klareta. *Věstník Královské české společnosti nauk*, 5, 1943, s. 1-13.
- RYBA, Bohumil. Nové výklady ke Klaretovi. *Český časopis filologický*, 2, 1943-1944, s. 57-68.
- ŠEDINOVÁ, Hana. Mořská monstra v díle Tomáše z Cantimpré a Bartoloměje z Chlumce řečeného Klaret. In *Listy filologické*, 128, 2005, s. 295-343.
- ŠEDINOVÁ, Hana. Šest knih o zvířatech v encyklopedii „De natura rerum“ Tomáše z Cantimpré. In Tomáš z Cantimpré, *De monstis marinis (De natura rerum VI) – Mořská monstra (O přírodě VI)*. Praha: Oikumene 2008, s. 13-102.
- ŠEDINOVÁ, Hana. Tělesné anomálie v antických a raněstředověkých prameňech. In ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae XI – Etymologie XI*. Praha: Oikumene 2009, s. 19-41.
- ŠEDINOVÁ, Hana. Ze Slovníku středověké latiny: fatator a fetix. In *Listy filologické*, 135, 2012, s. 405-413.

- ŠEDINOVÁ, Hana. Ze Slovníku středověké latiny: abareno a kiloka. In *Listy filologické*, 136, 2013, s. 223-235.
- ŠEDINOVÁ, Hana. Lidská monstra ve „Vokabuláři zvaném Lactifer“ Jana Vodňanského. In IOHANNES AQUENSIS, *De monstruosis hominibus (Vocabularius dictus Lactifer IV) – Lidská monstra (Vokabulář zvaný Lactifer IV)*. Praha: Oikumene 2013, s. IX-LXXIII.
- ŠEDINOVÁ, Hana. Ze Slovníku středověké latiny: albirus. In *Listy filologické*, 137, 2014, s. 111-119.
- ŠMAHEL, František. *Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku*, Praha: Argo 2012.
- WILLIAMS, David. *Deformed Discourse. The Function of the Monster in Medieval Thought and Literature*. Exeter: University of Exeter Press 1997.
- WITTKOWER, Rudolf. Marvels of the East. In *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 5, 1942, s. 159-197.

Pozdněantické a středověké prameny:

a) rukopisné

- Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, sign. KA 16: *Jacob van Maerlant, Der naturen Bloeme*.
- Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, sign. 76 E 4: *Jacob van Maerlant, Der naturen Bloeme*.
- Krakov, Biblioteka Jagiellońska, sign. 794: *Thomas Cantipratensis, De natura rerum*.
- Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II F 2: *Codex Vodnianus*.
- Praha, Archiv Pražského hradu, Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. L 11: *Thomas Cantipratensis, De natura rerum*.
- Praha, Národní knihovna, sign. XIV A 15: *Thomas Cantipratensis, De natura rerum*.
- Praha, Národní knihovna, sign. X A 4: *Thomas Cantipratensis, De natura rerum*.

b) edice a staré tisky

- ALBERT VELIKÝ, *De animalibus libri XXVI*. Vyd. HERMANN STADLER. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung 1916 a 1920.
- BOCCACCIO (GIOVANNI BOCCACCIO), *Genealogiae deorum gentilium*. Basel: Ioannes Hervagius 1532.
- FULGENTIUS (FABIUS PLACIADUS FULGENTIUS), *Mythologiae*. Vyd. RUDOLF HELM. Leipzig: Teubner 1898 (reprint 1970).

- HUGUTIO Z PISY, *Derivationes*. Vyd. ENZO CECCHINI – GUIDO ARBIZZONI – SETTIMIO LANCIOTTI – GIORGIO NONNI – MARIA GRAZIA SASSI – ALBA TONTINI. Firenze: SISMELE – Edizioni del Galluzzo 2004.
- IOHANNES AQUENSIS (JAN VODŇANSKÝ), *Vocabularius dictus Lactifer*. Plzeň: Mikuláš Bakalář Štětina 1511.
- IOHANNES AQUENSIS (JAN VODŇANSKÝ), *De monstruosis hominibus (Vocabularius dictus Lactifer IV) – Lidská monstra (Vokabulář zvaný Lactifer IV)*. Vyd. a přel. HANA ŠEDINOVÁ. Praha: Oikumene 2013.
- ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiarum sive Originum libri XX*. Vyd. WALLACE M. LINDSAY. Oxford: Oxford University Press 1911.
- ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae XI – Etymologie XI*. Překlad a komentář BARBORA KOCÁNOVÁ, HANA ŠEDINOVÁ, LENKA BLECHOVÁ-ČELEBIĆ, Praha: Oikumene 2011.
- JACOB VAN MAERLANT, *Der naturen Bloeme*. Vyd. MAURITS GYSSELING. Den Haag – Antwerpen: Cd-rom Middelnederlands. Sdu Uitgevers/Standaard Uitgeverij 1998.
- JAN Z JANOVA, *Summa gramaticalis valde notabilis, quae Catholicon nominatur*. Mainz 1460 (reprint facsimile Farnborough: Gregg International Publishers Limited 1971).
- IOHANNES REUCHLIN, *Vocabularius breuiloquus*, Strasbourg: Georg Husner 1496.
- KLARET (BARTHOLOMAEUS CLARETUS DE SOLENCIA), *Glossarius*. In *Klaret a jeho družina*, I. Vyd. VÁCLAV FLAŠHANS. Praha: Česká akademie věd a umění 1926, s. 104-202 (citováno podle veršů).
- KONRAD VON MEGENBERG, *Das Buch der Natur*. Vyd. FRANZ PFEIFFER. Stuttgart 1861 (reprint Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 1994³).
- Liber monstrorum de diversis generibus*. Vyd. CORRADO BOLOGNA. Milano: Bompiani 1977.
- Mythographi Vaticani I et II*. Vyd. PÉTER KULCSÁR. In *Corpus Christianorum – Series Latina* 91C. Turnhout: Brepols 1987.
- PAPIAS, *Elementarium doctrinae rudimentum*. Venezia: Philippus Pincius 1496 (reprint facsimile Torino 1966).
- PAVEL ŽÍDEK, *Liber viginti arcium*. In *Knihy dvacatera umění mistra Pavla Žídka, část přírodovědná*. Vyd. ALENA HADRAVOVÁ. Praha: Academia 2008, s. 103-193.
- SERVIUS (MARIUS SERVIUS HONORATUS), *In Vergilii Aeneidos libros commentarii*. Vyd. GEORG THILO. In: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii car-*

mina commentarii, I-II. Leipzig: Teubner 1881-1884 (reprint Hildesheim – Zürich – New York: Olms 1968).

TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De natura rerum*. Vyd. HELMUT BOESE. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1973.

TOMÁŠ Z CANTIMPRÉ, *De monstis marinis (De natura rerum VI) – Mořská monstra (O přírodě VI)*. Vyd. HANA ŠEDINOVÁ, Praha: Oikumene 2008.

VINCENC Z BEAUVAIS, *Speculum quadruplex (Speculum naturale, Speculum doctrinale, Speculum historiale, Speculum morale)*. Dovai: Balthazar Beller 1624 (reprint Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt 1964-1965).

Mgr. Hana Šedinová, Ph. D., Kabinet pro klasická studia FLÚ AV ČR, v. v. i.,
Na Florenci 3, 110 00 Praha 1
sedinova@ics.cas.cz